

Millî Tettebbûlar Mecmuası'nın I. cildinin iç kapağı

240); Martin Hartmann'ın "Dîvânü Luğâti't-Türk'e Ait Birkaç Mülâhaza" (sy. 2, s. 167-170) adlı yazılarıdır. Dergide bunların dışında önemli bir kısım makale de yabancı dillerden çevrilerek yayımlanmıştır. Bunlar arasında Edgard Blochet'nin "Mazdeizm'in Eski Türk İtikadları Üzerindeki Tesiri", Thúry József'in "Orta Asya Türkçesi Üzerine Tedkikler, On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yâdigârları", V. Barthold'un "Avrupa ve Rusya'da Şarkî Tettebbû Tarihi" gibi tek veya dizi makaleler, ayrıca "Osmanlı Kanunnâmeleri" gibi çok sayıda metin neşri ve kitap tenkidi yer almaktadır. Şeyhülislâm Ebûsuûd Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu fetvalarını bir araya getiren *Ma'rûzât* adlı mecmuası da eksik bir nüshası esas alınarak neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsa Çolaker, *Millî Tettebbûlar Mecmuası Üzerine Bir İnceleme* (yüksek lisans tezi, 1994). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yıldız Akpolat-Davud, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Sosyolojisinin Kaynakları I: Millî Tettebbûlar Mecmuası", *Türkiye Günlüğü*, sy. 44, Ankara 1997, s. 86-91 (bu makalenin tenkidi için bk. Selim Aslantaş, "Millî Tettebbûlar Mecmuası Üzerine Yazılan Bir Makaleyi Tenkid Münasebetiyle", a.e., sy. 46 (1997), s. 142-144; Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihtçilik", *TCTA*, VI, 1591; "Millî Tettebbûlar Mecmuası", *TDEA*, VI, 362.

NESİMİ YAZICI

MİLLİYETÇİLİK

Belirli bir coğrafyada ortak kültürel ve/veya etnik kökene sahip toplulukların siyasi ve tarihi meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasal, sosyal, kültürel, dinî düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik anlamda millî devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış olarak milliyetçiliğin 1789 Fransız İhtilâli'nin ardından geliştiği kabul edilir. Kısa zamanda meydana getirdiği yeni devlet örgütlenmeleri itibarıyla bütün zamanların en etkili siyasî ideolojisi olan milliyetçiliğin modern bir kavram olmasına karşılık kişinin üyesi bulunduğu sosyal gruplara ve kültürel unsurlara sevgi ve bağlılık göstermesi insanlık tarihiyle başlayan tabii bir süreçtir.

Avrupa'da parçalanmış feodal yapıardan mutlak monarşilere geçiş aşamasıyla belirginleşmeye başlayan kimlik homojenleşmesi ve Fransız İhtilâli'nden sonra bir bakıma ulus olgusu ile devletin aynılaşması biçiminde ortaya çıkan yeni devlet örgütlenmesi daha önceki feodal, dinî ya da imparatorluk idealleri etrafında teşekkül eden siyasal yapılanmalardan farklı bir oluşumdur. Bu yeni oluşum, bir yandan halkı egemenliğin kaynağı şeklinde tanımlayarak din veya hânedan kaynaklı iktidar haklarını devre dışı bırakırken öte yandan her ulusun kendi devlet örgütlenmesini gerçekleştirmesi anlayışını doğurdu. XIX. yüzyılın hâkim siyasal akımı olan bu gelişme neticesinde son iki yüzyılda 100'den fazla yeni ulus-devlet kurularak geleneksel yapılanmalar parçalandı. XX. yüzyılda da yeni "mikro milliyetçilik"ler belirdi.

Milliyetçiliğin kökeni ve tezahürleriyle ilgili literatürde, yeni bürokratik devlet formunun meşrulaştırılmasına mâtuף siyasal boyutla bir millete ait olma duygusu, din, dil, etnik yapı gibi kültürel ve iktisadî menfaat gibi maddî unsurlara sık sık vurgu yapılmaktadır. Milliyetçiliği besleyen duyu kanalları ve bunların önceliği şartlara göre değişmekle birlikte milliyetçiliğin meşruiyet zeminini oluşturmada vatan fikri, tarihî derinlik ve dinî aidiyet özellikle baskındır. Bu durum, geleneksel biçimde insanların dünyayı ve hayatı anlamlandırmasında birinci derecede değerlendirdikleri dinle milliyetçilik ilişkisinde ve etkileşiminde daha belirgin olabilmektedir. Bu çerçevede modern milliyetçilik, hiyerarşik değeri yüksek kültür unsurlarından biri olarak yücelttiği kurumlar arasında dine yer verdiği zaman

eklektik bir muhteva da kazanmıştır. Bu husus, özellikle sömürgecilğe direniş sürecinde bazı Asya ve Afrika ülkeleriyle günümüz Doğu Avrupa ülkeleri örneğinde açıkça görülür. Böyle durumlarda genellikle dinî inanç ve sembollerin milliyetçilik hedefleri doğrultusunda yeniden yorumlanıp siyasallaştırılması söz konusudur.

Günümüzde dünyanın hâkim siyasî yapılanmasının milletler ve siyasî sınırlarının da millî devletler temelinde belirlenmiş olması, siyasî düşünceler tarihinin en girift konularından biri olan milliyetçiliği en liberal çeşitlerinden sol düşünce ile birlikte anılanlarına kadar bütün türleriyle hâlâ en çok tartışılan bir vâkıa şeklinde gündemde tutmaktadır. Bu alanda mevcut geniş literatürün işaret ettiği ana husus her zaman ve zeminde geçerliliği olan, sınırları, mahiyeti ve esasları belirli bir tek millet ve milliyetçilik anlayışının ve düşünce sisteminin mevcut bulunmadığıdır.

İslâm Dünyası. Batı'da gelişen siyasî milliyetçilik düşüncesinin müslüman toplumlara intikalinde müslümanların dil ve zihniyet dünyasında daha çok dinî inanç birlikteliğine işaret eden millet kelimesinin bu mahiyetinden soyutlanarak etnik temelli "kavim, ırk" anlamlarında kullanılması ve bu anlamda bir milliyetçiliğin İslâm kültürüyle bir arada bulunup bulunamayacağı daima tartışılmıştır. İnsan topluluklarının etnik özellikleri sebebiyle farklılaştıkları ve bunun onlar arasında statü ve değer farklılıklarına da yol açtığı şeklindeki yaklaşımın, insanlar arasında takvâ dışında bir farklılık sebebi tanımayan İslâmî düşünceye (el-Hucurât 49/13) aykırı olduğu açıktır. Ancak başlangıcı itibarıyla anlam kaymasına uğrasa da zamanla sosyolojik bir mahiyet kazanan milliyetçilik üst kavramıyla meselâ Türkçe'de atıfta bulunulan bütün duyu, düşünce ve siyasî tavır formlarını sadece bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Esasen İslâm toplumlarında gelişen ve aşırı yorumlar içeren kavmiyetçilik, ırkçılık gibi yaklaşımlar marjinal akımlar olarak kalırken (bk. İRKÇILIK; KAVİM) İslâmîyet'in bir vâkıa şeklinde farklı kavim ve milletlerin varlığını tasdik ettiği ve kimlik yönünden bunlara ait olmanın bir hikmet taşıdığı da Kur'an'da açıkça zikredilmiştir (el-Hucurât 49/13).

Siyasî bir hareket olarak milliyetçiliğin müslüman toplumlarda gelişmesi Batı'dan farklı bir seyir takip etmiştir. Bu süreç, ya Osmanlılar'da olduğu gibi dağıl-

maya yüz tutan bir yapının unsurlarını bir arada tutabilmek için düşünülen Osmanlılık ve İslâmcılık hareketlerinin yanında hiç olmazsa bu yapının bakiyesinden sağlam bir bünye çıkarabilme gayesine mâtuf veya sömürgeleşmiş Asya ve Afrika müslüman toplumlarında önce sömürgeciliğe direniş, ardından bağımsızlık hedefinin tahakkuku için öngörülen bir düşünce olarak gündeme gelmiştir. Ancak sonraki aşamada bu tür milliyetçilikler varlıklarını meşrulaştırabilmek amacıyla giderek laikleşmiş, Batı'da olduğu gibi kendilerine uygun bir dil, tarih ve hatta ırk inşası ve gelecek tasavvuruyla farklı mecralara sürüklenmiştir.

Osmanlı Dönemi. Milliyetçilik, Osmanlı Devleti'nin müslüman unsurları arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan siyasî-fikrî düşünce akımları içerisinde en geç ortaya çıkanıdır. Bu akım, Batı'daki örneklerinin aksine bir kısım müslüman tebaanın mevcut devlet yapılanmasından ayrılıp kendi devletlerini oluşturma arzularının sonucu değil, farklı iç ve dış dinamiklerin etkisiyle parçalanma ihtimali beliren bir yapının tebaasını meydana getiren nisbeten farklı kimliklerin yeni şartlar altında varlıklarını ve bağımsızlıklarını devam ettirmek istemeleri şeklinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede siyasî-felsefî anlamda bir Türk milliyetçiliği hareketinden bahsedilebilmesi ancak XX. yüzyıl başlarına ait bir keyfiyet olmakla birlikte buna zemin hazırlayan gelişmeler XIX. yüzyılın ikinci yarısına aittir ve öncelikle dil ve kültür ağırlıklı bir Türklük bilinci oluşturmaya yöneliktir.

Bir Tanzimat projesi olup farklı dinî (müslim-gayri müslim) ve etnik (Türk-gayri Türk) gruplardan teşekkül eden tebaayı bir millet haline getirme ve yeni şartlarda bir vatandaşlık oluşturma (millet icat etme) teşebbüsü olan Osmanlılık (ittihâd-ı anâsır) fikri savaşlar, ekonomik çöküntü, Balkanlar'daki toprak kayıpları, Kafkasya ve Balkanlar'dan göçmen akını gibi gelişmeler sebebiyle yerini fiilen İslâm dayanışması (ittihâd-ı İslâm) siyasetine bırakmıştı. Adı İttihâd-ı İslâm olan (1873) Osmanlıca matbu ilk risâlenin yazarı Çorlulu Esad Efendi'nin ittihâd-ı İslâm'ı bir tür milliyetçilik veya müslüman milliyetçiliği olarak da yorumlaması dikkat çekicidir. Esad Efendi'ye göre Avrupa devletleri Amerika ve Rusya'da bir zamandan beri millî birlik (ittihâd-ı milel) fikri, siyasî birliği sağlamak ve yeni bir vatanş tipini ortaya çıkarmak için gelişmiş

bir fikirdir. Burada başka unsurlar yanında mezhep (din) ve ırk unsurları da birer vâsita-ı ittihâddir. İslâm dünyasında ise vâsita-ı ittihâd Avrupa'dakilerden farklı şekilde İslâm'dır, dindir. Böyle olunca millî birlik (milliyetçilik) ittihâd-ı İslâm çerçevesinde teşekkül edecek, yeni Osmanlı vatandaşları / vatandaşlığı da aynı fikir etrafında oluşabilecektir. İttihâd-ı İslâm fikri etrafında teşekkül edecek milliyetçilik siyasî olarak halife ve Osmanlı Devleti'nde temsil edilecek, fakat bütün müslümanları da kuşatacaktır. II. Abdülhamid döneminin iç ve dış siyasetinde de baskın olan bu yaklaşımın hâkim atmosferinde "Türk, vatan" gibi modern milliyetçiliğin yeni anlamlar yüklediği kelimeler, gelişen basın hayatında yeni içerikleriyle daha yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Henüz sosyolojik keyfiyetini kazanmamış olan Türk kelimesinin bu yeni dönüşümünde Batı'daki Türkoloji çalışmalarının da katkısının yanı sıra Polonyalı Mahmud Celâleddin Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi ve Ahmed Mithat Efendi gibi yazarların Türklüğe ve Türk dilinin önemine dair neşriyatı, ilmî ve kültürel Türklük devrinin başlangıcı olarak literatürde özellikle vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan Kafkasya ve Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin yerleşmesinden sonra ümitlerini Osmanlılar'a bağlayan Osmanlı dışı Türk unsurların faaliyetleri de bu süreçte etkili olmuş, özellikle Kırım ve Kazan aydınları arasında panslavizme karşı geliştirilen pantürkizm akımı yankılarını çok geçmeden Osmanlılar'a da ulaştırmıştır. Yusuf Akçura'nın Jön Türkler'in boş yere Osmanlılık üzerinde ısrar ettikleri gerekçesiyle 1904 yılında Mısır'da *Türk* gazetesinde yayımladığı "Üç Tarz-ı Siyâset" başlıklı meşhur makalesi Osmanlılar arasında siyasî Türklüğün ilk ciddi işareti olarak değerlendirilir.

Balkanlar'da gelişen Sırp, Bulgar, Makedon milliyetçiliklerine karşı Osmanlı sabbayları arasında Türk kimliğine giderek artan bir eğilim söz konusudur. Bu şartlar içerisinde gerçekleşen II. Meşrutiyet'in nisbî hürriyet havasında 1908'de Türk Derneği, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu. Selânik'te Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi isimler tarafından yayımlanan *Genç Kalemler* dergisiyle önce Türk Yurdu Cemiyeti'nin ve daha sonra Türk Ocağı'nın yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi, Türkler'e İslâm ve Osmanlı kimliği yanında ayrıca bir Türk kimliği kazandırmaya yönelik yazılarla dikkat çekti.

Bu yeni dönemde ana fikir, asrın ruhunun milletleşme olduğu ve dünyanın bu en müessir akımından Türkler'in istisna edilmesinin imkânsızlığı idi. Yusuf Akçura buna "kâbil-i tatbik" olma unsurunu da ekledi. Bu durumda izlenecek tek siyaset önce Osmanlı dünyasındaki Türkler'in millî kimliğini tesis etmek, ardından bütün Türkler'i birleştirmeye (Turan) yönelik bir yol tutmaktı. Türklülüğe özellikle İslâmcılar'ın, "İslâm'da dâvâ-yı kavmiyyet yoktur" gerekçesiyle yönelttikleri eleştiriler Türkçüler tarafından İslâm'ın millet gerçeğini kabul ettiği, Türkler'in millet mefkûresinin Türklük, ümmet mefkûresinin de İslâm olduğu, Türklülüğün nihai bir dünya görüşü değil mevcut gerçekliğin dayattığı siyasî bir yol sayıldığı gibi Türkcü - İslâmcı denilebilecek bir tavırla cevaplandırılmıştır (bk. TÜRKÇÜLÜK).

İslâm dünyasında ve Osmanlı topraklarında yeşermeye başlayan milliyetçilik etrafındaki fikirler kavramsal çerçeveyi de etkileyecektir. Tartışmaların başladığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde aynı anlam dairesi içinde yer alan üç kavramdan millet din ekseninde, kavim kan bağı, akrabalık-kabile ekseninde, cins ırk ekseninde tanımlanıyordu. Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri için kavim-kavmiyyet kelimelerinin kullanılması da bu çerçevede doğruydur (Mehmed Âkif'in [Ersoy] 1913 tarihli, "Hani milliyetin İslâm idi... kavmiyyet ne!" mısraı bu çerçeveye atıfta bulunur). Fakat İslâm dünyasında yükseliş gösteren milliyetçilik hareketlerine hem meşrûluk kazandırmak hem de onları dinî bir çerçevede yorumlayabilmek için "nation" karşılığı olarak kavim kelimesinin değil milletin ısrarla tercih edildiği görülecektir. Bu süreçte millet kavramı kavim kavramına doğru yaklaşacak, buna paralel olarak ümmet din eksenli siyasî ve içtimaî bir millet fikri için kuvvet kazanacaktır. Ümmetçilik fikrinin giderek daha fazla milliyetçilik fikrinden uzaklaşması sürecinin kaynağı da bu kavramsal kaymalardır.

İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e geçişte Türklük milliyetçilik, millî kimliğin oluşması ve İslâm'ın bu kimliğin aslı bağlayıcı unsuru olduğu tezi üzerine bina edilmiştir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet'in mübadeleye esas teşkil eden Türk tanımlamasında da kendini göstermiştir. Ancak Cumhuriyet'in giderek modern, seküler ve devletçi ekseninde Osmanlı geçmişinden soyutlanmış yeni bir devlet formu üzerinde yoğunlaşmasıyla bir İttihat ve Terakkî

MİLLİYETÇİLİK

bakıyesi olarak değerlendirilen bu anlayış etkisini kaybetmiştir.

Cumhuriyet devrinde en azından 1930'lara kadar olan zaman diliminde milliyetçilik, bir millî kimlik inşası hedefinden ziyade siyasî bir millet meydana getirme düşüncesi olarak hâlâ ümmet şuuru başın olan halkı modernleştirmeye ve yeniden şekillendirmeye dönük, dış Türkler'i devre dışı bırakan bir karakter arz etmektedir. Bu şartlarda Cumhuriyet'in ilk yıllarında millet anlayışı etnik değil kültürel esastır ve bir bakıma Tanzimat'ın bütün tebaayı Osmanlı kimliği altında birleştirme projesinin benzeri olarak Cumhuriyet de Türkiye sınırları içerisinde kalan bütün müslüman tebaayı Türk üst kimliği altında toplamayı hedeflemiştir.

Resmî bürokrasinin dışındaki aydınlar tarafından temsil edilen ve tek parti döneminin şartlarında İslâmî referansları neredeyse tamamıyla dışlayan, ayrıca komünizm düşmanlığına yönelik ırkçı-Turancı siyasî açılımlar teklif eden en güçlü eğilim, 1930'ların başında yayın hayatına giren *Atsız* mecmuası etrafında gelişmeye başlamıştır. Bunu Reha Oğuz Türkkan, Rıza Nur, Necdet Sancar gibi isimlerin çıkardığı veya yazılar yazdığı *Çağatay*, *Ergenekon*, *Bozkurt*, *Gökbörü*, *Tarıdağı* gibi dergiler takip etmiştir.

1924'ten 1960'lı yılların sonlarına kadar İslâmî ve muhafazakâr gruplar bir ölçüde dönemsel öğeler dolayısıyla, bir bakıma da yakın tarihî kaynaklarında bulunduğu için kendilerini milliyetçilik şemsiyesi altında ifade etmişlerdir. Türkçü-Turancı milliyetçi çizgiden ayrı olduklarını vurgulamak için kullandıkları ifade "muhafazakâr milliyetçilik"tir. Bu terkipteki muhafazakâr kelimesi bir taraftıyla İslâmî endişeleri, diğer taraftıyla da millî-dinî öğeleri ifade etmektedir. Siyasî merkezin bu milliyetçilik anlayışına verdiği isim "mutaassıp milliyetçilik"tir.

Cumhuriyet devrinde en az üç farklı yorumu bulunan Anadoluçuluk fikriyatı da Türk milliyetçiliği içinde önemli bir damarı oluşturur. Fikrî-edebî yönden Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir), akademik yönden arkeoloji ve bazı sanat tarihi uzmanlarının temsil ettiği Anadolu milliyetçiliği genel olarak Anadolu'daki İslâmiyet öncesi kültür ve medeniyet birikimine (Hitit, Yunan) vurguda bulunuyor ve bunları kurucu unsur haline getiriyordu. Bu tezin Cumhuriyet ideolojisinin resmî teziyle yakınlaşan tarafları da vardır. Yahya Kemal'in (Beyatlı) başını çektiği,

Dergâh mecmuası çevresiyle temelleri atılan ikinci Anadoluçuluk fikri tarihi, tarihî gerçekleri hissî ve kültürel bir formda yorumlayarak inşa edilmiştir. Bu milliyetçilik yorumunda İslâm ve müslüman Türkler'in Anadolu'ya gelişi (1071 vurgusu da var) önemli sayılmakla beraber kurucu bir unsur olmaktan ziyade diğer bütün unsurları bünyesinde toplayan ve devamlılıklarını sağlayan önemli bir şemsiye veya koruyucu daire mahiyetindedir. Akademik yönden bu çizgiyi sürdüren kişilere örnek olarak Hilmi Ziya Ülken verilebilir. Üçüncü Anadoluçuluk yorumunun kurucusu Nurettin Topçu'dur. Milliyetçilik ve muhafazakârlık yorumunun merkezine İslâm'ı, özellikle tasavvufu yerleştiren Topçu'da, tasavvufî İslâm, hem başat kurucu ve devamlılığı sağlayıcı temel unsur hem de kriz dönemlerini anlamak ve aşmak için müracaat edilecek ana kaynaktır. 1071 vurgusu burada da güçlü bir unsurdur. Fakat tarih ve coğrafya merkezli Anadoluçuluk yorumlarına ciddi tenkitler yöneltilmiştir. Modernleşme döneminde ağırlıklı biçimde tenkit ve tasfiye alanı olarak görülen tasavvufun hem bir felsefe hem de bir içtimâî yapı (ahlâk ve zihniyet) şeklinde Anadolu milliyetçiliğinin merkezine yerleştirilerek yeniden inşası ve yorumlanması Topçu'ya özel bir yer kazandırmıştır.

Daha çok devletin güçlenmesi ve bekası ile komünizm düşmanlığına odaklanan 1950 sonrası Türk milliyetçiliği fikriyatı, İslâmî köklerini tekrar kazanma eğiliminde olup milliyetçiliği dinî bir çerçevede tanımlamakta, ırkçı-Turancı eğilimlerin tesisinin giderek zayıfladığı bir karakter arz etmektedir. Bu tarihten sonraki Türk milliyetçiliğinin hâkim özelliklerini yansıtan ana çizgi zaman zaman mâneviyatçı, mukaddesatçı ve muhafazakâr gibi tanımlamalarla birlikte zikredilir.

Araplar'da Milliyetçilik. Osmanlı Devleti'nde millet-i hâkimenin aslî unsurlarından olan ve İslâm geleneğinde "kavmi necib" diye ayrı bir itibar gören Araplar arasında Araplar'ın ortak dil, tarih, coğrafya ve etnik temellere dayalı müstakil bir millet oluşturduğu ve bu milletin kendi devletini kurması gerektiği anlamındaki siyasî Arap milliyetçiliği, Osmanlı sonrasında Batılılar'a karşı verilen bağımsızlık mücadelesi dönemine ait bir gelişmedir.

XIX. yüzyılın başında Avrupa'nın Ortadoğu'ya müdahalesiyle mahallî dengelemin bozulması ve Osmanlı otoritesinin giderek zayıflaması, Avrupa'ya giden Mı-

sırlı öğrencilerin Batı'daki yeni fikirleri taşımaları gelişmelerin başlangıcını teşkil eder. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın Arap topraklarında artan nüfuzuna karşı bir tepki şeklinde doğan yabancı düşmanlığı Mısır merkezli Arapçılık fikriyatının kökenlerini oluşturmuştur. Diğer taraftan özellikle Suriye ve Lübnan'da Batı ile yakın ilişkiler içinde yetişmiş hıristiyan yazarlar da Avrupa kökenli yeni fikirlerin Araplar arasında yayılmasında öncü rolü oynamıştır. Ancak bu tür gelişmeler Arap âleminde toplumsal destek bulamamış ve Araplar arasında din birlikteliği belirleyici olmaya devam etmiştir (Zeine, s. 52-54).

İttihat ve Terakkî dönemi Arapçılık fikriyatının gelişme devridir. II. Meşrutiyet sonrasında nisbî serbestlik ortamı, her kesimin olduğu gibi Araplar'ın da cemiyetleşmeye ve basın yayına önem verdikleri bir dönemi başlatmış, 1908-1914 yılları arasında ondan fazla resmî veya gizli Arap cemiyeti kurulmuştur. Ancak Araplar'ın büyük çoğunluğu I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı hilâfet merkezini desteklemek ve Osmanlılık'ta ısrar etmekle birlikte Şerif Hüseyin ailesi gibi bir kısım Araplar siyasî ihtirasları yüzünden İngilizler'in desteğiyle topladığı birkaç bin civarında bedevî kuvvetiyle isyan başlatmıştır.

Savaşın hemen arkasından bağımsızlık beklerken İngilizler'in veya Fransızlar'ın manda yönetimi altına giren Araplar çıkış yolu olarak Arap milliyetçiliğine sarılmıştır. Zamanla radikalleşen Arap milliyetçilik hareketlerinin bu dönüşümünde Filistin'de bir İsrail devleti kurulmasına giden gelişmelerin büyük payı olmuştur. Ancak Avrupalı devletlerin teşkil ettiği Ortadoğu yapılanmasında problemler pek çok alanın bırakılmış olmasının yanı sıra Araplar arasında geleneksel kabile anlayışının hâlâ güçlü bir şekilde yaşaması, bütün Araplar'ı kuşatacak çerçevede etnik merkezli bir hareket gerçekleştirmeyi mümkün kılmamıştır. Arap ülkeleri 1945-1962 yılları arasında bağımsız olmuş ve Arap Devletleri Ligi (League of Arab States) şemsiyesi altında toplanmıştır. Bu dönemde Cemal Abdünnâsır'ın himayesinde gelişen siyasî Arap milliyetçiliği Michel Eflak gibi isimlerle ideolojik boyutlarını milliyetçi sosyalizm şeklinde sistemleştirmiştir. İslâm'ı bir gelenek ve kültür şeklinde sahiplenen Arap milliyetçiliği, etnik değer ve dil üzerine inşa edilen ve Araplar'ın medeniyet kabiliyetlerine vurgu ya-

pan ideolojik boyutu öne çıkarmıştır (bk. PANARABİZM).

İran'da Milliyetçilik. Modern milliyetçiliğin müslüman toplumlardaki yükselişini etkileyen gelişmeler İran'da da geçerli olmuştur. I. Dünya Savaşı yılları, romantik Fars milliyetçiliğinin ortaya çıktığı ve İslâm öncesi Fars kültür ve tarihinin sık sık öne çıkarıldığı dönemdir. 1921'de Rızâ Han İran tahtına oturunca bu eğilim daha belirgin hale geldi. II. Dünya Savaşı yıllarında İran'ın İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilmesi milliyetçi duygularını arttırdı. Savaş sonrasında İran'ın Amerikan nüfuzuna girmesi üzerine Muhammed Musaddık önderliğinde milliyetçi, sol ve muhafazakâr eğilimlerden oluşan bir muhalefet hareketi (cephe-i millî) kuruldu. 1953'te yapılan askerî darbenin ardından Rızâ Şah Pehlevî yönetime tamamen hâkim olunca İran'daki Fars milliyetçiliği ülkenin kendine has durumu sebebiyle resmî devlet milliyetçiliği şeklinde gelişmiştir.

Müslümanların dinî inanç ve farklılıklar dışındaki kültürel unsurlar bakımından beraber yaşadığı insanlarla aynı özelliklere sahip bulunduğu Hindistan ve Uzakdoğu coğrafyalarında Pakistanlı, Endonezyalı veya Malay gibi kimliklerin oluşumunda belirgin temel şüphesiz İslâm'dır. Benzer bir durum Bosna'da Boşnaklar açısından da geçerlidir. Aynı şekilde kısmen Arnavutluk hariç Balkanlar'daki müslüman Makedon ve Kosovalılar arasında gelişen hareketler de Sırp ve Makedon milliyetçiliğine karşı Osmanlı-İslâm ekseninde sergilenen bir direniş özelliği taşır.

BİBLİYOGRAFYA :

Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet*, İstanbul 1332; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Ankara 1339), Ankara 1986; Peyami Safa, *Türk İnkilâbına Bakışlar*, İstanbul 1938; Mehmet Ali Aynî, *Milliyetçilik*, İstanbul 1943; H. Seton-Watson, *Nationalism: Old and New*, Sydney 1965; Ali Kemal Meram, *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul 1969; Mehmed İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, İstanbul 1969; *Nationalism in Asia and Africa* (ed. E. Kedourie), London 1971; H. Kohn, "Nationalism", *Dictionary of the History of Ideas*, New York 1973, III, 321-338; I. Wallerstein, *The Modern World System*, New York 1974; Yusuf Akçura, *Çıç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976; *Arab Nationalism: An Antology* (ed. S. G. Haim), Berkeley 1976; Z. N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, New York 1976; Rashid Khalidi, "Arab Nationalism in Syria: The Formative Years, 1908-1914", *Nationalism in a Non-National State* (ed. W. W. Haddad - W. Ochsenswald), Ohio 1977, s. 207-237; D. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: 1876-1908* (trc. Şevket Serdar Türet - Rekin

Ertem), İstanbul 1979; J. Breuille, *Nationalism and the State*, Manchester 1982; B. Anderson, *Imagined Communities*, London 1983; A. D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London 1998; Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara 1985, s. 15-90; F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura, 1876-1935* (trc. Alev Er), İstanbul 1986; *The Origins of Arab Nationalism* (ed. Rashid Khalidi v.dğr.), New York 1991; Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1994; *Nationalism* (ed. I. Hutchinson - A. D. Smith), Oxford 1994; M. Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (trc. Tansel Demirel), İstanbul 1994; C. J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din* (trc. Murat Çiftkaya), İstanbul 1995; M. Cemâl Bârût, *Hareketü'l-kaumiyyine'l-'Arab*, Dimaşk 1997; E. Gellner, *Nationalism*, London 1997; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar* (trc. Türkan Yöney), İstanbul 1998; M. Naci Bostancı, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul 1999; Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devletinde Gelişim Süreci", *Osmanlı*, Ankara 1999, II, 168-175; S. Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, İstanbul 2000, s. 1-20, 93-114; Y. M. Choueiri, *Arab Nationalism: A History*, Oxford 2000; *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (haz. Tanıl Bora), İstanbul 2002, IV; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 290-321; Zeynep Güler, *Süveyş'in Battısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nâsırcılık*, İstanbul 2004, s. 176-203; H. Kruse, "The Development of the Concept of Nationality in Islam", *Studies in Islam*, II/1, New Delhi 1965, s. 7-16; "Millet Milliyetçilik Millî Kimlik ve Devlet: Seçme Yazılar", *Türkiye Günü*, sy. 75, Ankara 2003, tür.yer.; P. J. Vatikiotis, "Kawmiyya", *EP* (İng.), IV, 781-784; A. K. S. Lampton, "Kawmiyya", a.e., IV, 785-790; Şerif Mardin, "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *TCTA*, II, 348-351.

AZMİ ÖZCAN

MÎM

(م)

Arap alfabesinin yirmi dördüncü harfi.

Türk alfabesinin on altıncı, ebced tertibinin ve Fenike alfabesinin on üçüncü harfi olup ebced (cümme) hesabında sayı değeri 40'tır. Fenike alfabesinde adı "su" anlamına gelen memdir. Ârâmîce ve İbrânîce'de mem - mâyim, Yunanca'da mü şekline dönüşen harf Arapça'da mîm olarak söylenir. Arap dilcileri bu kelimenin "şarap, zâtülcenp (satıcan) ve toplanma" anlamlarına geldiğini kaydeder (Hasan Abbas, s. 72). Hiyeroglif alfabesinde ve Doğu sanatında su sembolü olarak geçen dalgalı çizgi (~) şeklinden doğup geliştiği, Arap alfabesinde dalgalı kısmını zamanla sıkışarak topuz biçimini aldığı, düz akışı simgeleyen kuyruk keşidesinin aynen devam ettiği kabul edilir. Harfin Sür-

yânîce'deki şeklinin yağmur simgesini andırdığı belirtilir (a.g.e., a.y.). Kiraat âlimlerine göre mîm genellikle izhar ile okunur ve asıl harf kabul edilir. Yalnız bâ harfinden önce gelen sâkin mîm ihfâ ile okunur ve fer'î harf telakki edilir (Karaçam, s. 203; İbrâhim Enîs, s. 65-66).

Sibeveyhi'ye göre mîmin mahreci iki dudak arası olup (*el-Kitâb*, IV, 433) telaffuzu için hava ağızdan geçerken geniz boşluğuna basınç yaparak uğultulu (gunne), açık (mechûr) ve sert (şedîd) bir sesin meydana gelmesine sebep olur. Halîl b. Ahmed'e göre mîm çıkarılırken dudaklar kapandıktan kapantılı bir ünsüzdür (harfû'l-itbâk) (*el-Hurûf*, s. 44). İbn Sînâ'ya göre mîmin çıkış yeri kısmen dudakların arası, kısmen de geniz boşluğu olup hava geniz boşluğundan geçerken uğultulu bir sesin oluşmasına yol açar (*Mehâricü'l-hurûf*, s. 19). Şarkiyatçılara göre mîm kapantılı, yumuşak, geniz ünsüzü olan bir dudaksıldır (Cantineau, s. 28; Fleisch, I, 58). Mîm sesinin belirleyici ve ayırıcı sıfatları cehr, beyniyye ve gunnedir. Buna göre telaffuzunda ağız boşluğunda nefes akışı kesilip ses akışı devam ettiği sırada (cehr) genizde nefes ve ses akışının eş zamanlı olarak sürmesiyle vizütlü - uğultulu bir ses (gunne) meydana gelir; bu ses sert - yumuşak (şiddet - rihvet) arasında orta tınıda (beyniyye, mutavassıta) bir karakter gösterir. Ayrıca mîmdeki ses izlâk, infitâh, inhifâz, terkik ve zuhûr sıfatları gereği telaffuzu dile hafif ve kolay gelen (izlâk) açık ve ince bir sestir.

Harflerin ses özelliklerinin ve seslendirilme hareketlerinin oluşturduğu kelimelerin anlamlarına yansımaları araştırılan çağdaş fonetikçiler, mîmin ses özelliğiyle seslendirme hareketinin bu harfi içeren fiil masdarlarının mânalarına dokunma ve görme duyularını ilgilendiren bazı olgular halinde ilham verme veya işaretleme yoluyla yansıdığını belirlemişlerdir. Mîm harfiyle başlayan Arapça masdarların yarısından fazlasında mîm sesinin verdiği yumuşaklık, incelik ve sıcaklık; seslendirilirken de dudakların hafifçe yumulma ve kapanma hareketinin işaret ettiği "emme, boş bir şeyin içindekini dışarı çıkarma ile toplama; engelleme, çiğneme ve yeme" anlamlarının; yine seslendirmede iki dudağın açılma hareketinin işaret ettiği "açılma, genişleme, yayılma" mânalarının yansıdığı keşfedilmiştir. Mîm ile başlayan masdarlarda "emme, boş bir şeyin içindekini dışarı çıkarma" anlamlarının daha fazla olması, baştaki mîmin söylenişinin emme hareketini